
DOI: <https://doi.org/10.34768/r1.2022.v482.03>

Jerzy Leszkowicz-Baczyński*

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7955-1400>

e-mail: j.leszkowicz-baczynski@is.uz.zgora.pl

KULTUROWO-EDUKACYJNY WYMIAR REWITALIZACJI MIASTA

CULTURAL AND EDUCATIONAL ASPECT OF URBAN REGENERATION

Keywords: urban regeneration, cultural revitalisation, wine heritage, urban policy, monument, education.

The paper proposes the implementation of a cultural revitalisation programme related to Zielona Góra's wine monuments and artefacts. It is based, on the one hand, on an analysis of materials concerning the local cultural resources of the city and, on the other, on modern urban policies, cultural revitalisation and cultural quarters. The desk research analysis was supported by the techniques of participatory observation and a research walk. The proposed regeneration project can be considered innovative, due to the combination of the idea of social revitalisation with the cultural quarters project, which has not yet been used in Poland. The last part of the text considers the assumptions related to the educational project, which can be created on the basis of the adopted solutions, and defines the principles of educational activities not yet applied to the subject of wine.

***Jerzy Leszkowicz-Baczyński** – doktor habilitowany nauk humanistycznych w dyscyplinie socjologia, profesor UZ; zainteresowania naukowe: rewitalizacja społeczna, rewitalizacja kulturowa, socjologia miasta, społeczeństwo obywatelskie.

KULTUROWO-EDUKACYJNY WYMIAR REWITALIZACJI MIASTA

Słowa kluczowe: rewitalizacja kulturowa, dziedzictwo winiarskie, polityka miejska, zabytek, edukacja.

Tekst zawiera propozycję wdrożenia programu rewitalizacji kulturowej związanej z winiarskimi zabytkami i artefaktami Zielonej Góry. Do jego utworzenia wykorzystano z jednej strony analizę materiałów dotyczących lokalnych zasobów kulturowych miasta, z drugiej analizę dotyczącą nowoczesnych polityk miejskich, rewitalizacji kulturowej i dzielnic kulturowych. Analizy desk research wsparte zostały technikami obserwacji uczestniczącej i spaceru badawczego. Proponowany projekt rewitalizacyjny uznać można za innowacyjny, ze względu na niewykorzystywane dotąd w kraju połączenie idei rewitalizacji społecznej z projektem dzielnic kulturowych. Ostatnia część tekstu uwzględnia założenia związane z projektem edukacyjnym, który powstać może na bazie przyjętych rozwiązań i określa zasady działań edukacyjnych niestosowane dotąd w tematyce winiarskiej.

Wprowadzenie

Artykuł zawiera propozycję wykorzystania potencjału Zielonej Góry, którym są z jednej strony jej historyczne, winiarskie tradycje (Kuleba 2013; Kres 1966), a z drugiej widoczny od początku obecnego stulecia proces odradzania się regionalnych winnic i produkowania wina przez lokalnych właścicieli (Leszkowicz-Baczyński 2019). Szansy na planowane tu (od)tworzenie marki miasta upatrywać można w jego zabytkach winiarskich, które – choć w mniejszej części jeszcze dobrze zachowane – nie zostały jak dotąd efektywnie wykorzystane do promocji miasta: zarówno jego historii, jak i współczesnych walorów. Ramę teoretyczną dla proponowanej strategii stanowi kulturowa rewitalizacja wybranych obszarów miasta, która dodatkowo pełnić może funkcję elementu niestandardowej edukacji historycznej.

W tekście przyjęto trzy założenia, które odwołują się jednocześnie do jego celów. Pierwsze głosi, że Zielona Góra posiada unikalne dziedzictwo kulturowe, którego cennym zasobem są pozostałe jeszcze zabytki i detale architektury winiarskiej. Zgodnie z drugim, nie stworzono dotąd jednolitej, rozpoznawalnej w kraju marki miasta, mało precyzyjnie kojarzonego z lokalnym winem głównie dzięki festynowi Winobrania. Teza trzecia zakłada korzyści z opracowania (a następnie wdrożenia) założeń kulturowej rewitalizacji miasta, odwołującej się do zachowanych zabytków winiarskich. Zaliczyć do nich można nowe formy kształcenia wielu grup odbiorców, związane z upowszechnianiem winiarskiej historii miasta.

Zielona Góra: zmienne interpretacje historii miasta

Dla poznania specyfiki Zielonej Góry przydatne jest odwołanie się z jednej strony do powojennej, z drugiej współczesnej historii miasta. Pierwszy aspekt dotyczy zerwania ciągłości życia społecznego, kultury, języka i gospodarki w mieście i regionie, będącego konsekwencją międzymocarstwowych porozumień jałtańskich, przyznających obecne Ziemię Zachodnie Polsce. Ówczesne decyzje polityczne zaowocowały istotnymi zmianami, w tym prawie całkowitą wymianą ludności miasta. Repatrianci i inne kategorie ludności napływowej zajęli ponemieckie domy i gospodarstwa. Procesy szybkiego zasiedlania ponemieckiego majątku nie odbywały się w sposób płynny ani optymalny. Z powodu oficjalnej, obowiązującej w powojennych latach, zimnowojennej retoryki, zastane mienie traktowano zazwyczaj bez szacunku. W wielu przypadkach dochodziło wręcz do niszczenia elementów świadczących o ponemieckim pochodzeniu: inskrypcji i napisów, pomników, cmentarzy i nagrobków, także całych obiektów o wartości kulturowej. Tendencji tej podlegały siłą rzeczy także składniki tradycji winiarskiej, choć ze względów utylitarnych celowej degradacji uniknęły plantacje winorośli. Powojenna trauma odreagowywana była poprzez swoistą destrukcję elementów materialnych, wzmacnianą przez propagandę państwową. Sprzyjał temu klimat tymczasowości, osadnicy bowiem ulegając zimnowojennej propagandzie, traktowali nowe domy jako zajmowane doraźnie, przewidując możliwość ich opuszczenia. Postawy ludności wobec zastanego mienia w tamtym okresie określa termin „kłopotliwego dziedzictwa”, ponieważ nowo przybyli dystansowali się od poprzednich właścicieli domów i gospodarstw, uznając realizowaną formę dziedziczenia za traumatyczną, ze względu na własne, wojenne doświadczenia (por. Konior 2021, s. 27). Idea ówczesnej gospodarki prowadzona była systematycznie, polegając na planowym demontażu zastanej na Ziemiach Zachodnich infrastruktury budowlanej i kolejowej w celu wykorzystania jej do odbudowy innych miast. Rezultatem wskazanych uwarunkowań jest zły stan zachowania wielu obiektów o winiarskim rodowodzie, skutkujący rozbiórką wielu z nich (por.: Kuleba 2010) lub stawiający pod znakiem zapytania opłacalność prac remontowych. Dopiero lata 90. ubiegłego stulecia przyniosły zwrot w podejściu do ponemieckiego mienia. Zaczęto dostrzegać walory historycznych obiektów, podjęto też prace rekonstrukcyjne części z nich i przylegających terenów, co obrazują efekty rewitalizacji pałacu Talleyrandów i zabytkowego parku w podzielonogórskim Zatoniu.

Drugim uwarunkowaniem specyfiki dziejów ZG w ostatnich dziesięcioleciach są jej składniki winiarskie. Historia upraw winorośli w regionie sięga siedmiuset lat, podlegając w naturalny sposób wzlotom i upadkom (Kres 1966, Kuleba 2013). Od połowy ubiegłego stulecia model socjalistycznej

ekonomii uniemożliwił prywatnym przedsiębiorcom zarówno przemysłową produkcję wina, jak i postawił pod znakiem zapytania sens ekonomiczny uprawy winorośli na poniemieckich plantacjach. *Signum temporis* tamtego półwiecza dokumentuje postawienie w stan upadłości i likwidacja Państwowej Lubuskiej Wytwórni Win – sukcesora fabryki win Augusta Gremplera, a w latach powojennych zakładu, którego produkty uzyskały wiele nagród na międzynarodowych wystawach i targach. Pomyślnie, w nowym stuleciu pojawiły się tendencje reaktywacji lubuskiej tradycji winiarskich. W mieście powstały kolejne stowarzyszenia skupiające adeptów ampelografii, jednocześnie utworzonych (a nawet odtworzonych) zostało kilkanaście prywatnych winnic. Współcześnie jest ich około czterdziestu.

Analiza materiałów poświęconych promocji Zielonej Góry potwierdza, że akcentują one lokalne zabytki. Jednak wśród rekomendowanych obiektów nie wyodrębnia się tych, które współtworzą winiarską historię miasta. Stanowi to istotne niedopatrzenie, albowiem ośrodek ten powszechnie kojarzy się z winnicami. W rozumieniu prawa *zabytkiem* jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (Ustawa 2003). Dla proponowanych tu ustaleń bardziej zasadne byłoby używanie pojęcia *dziedzictwo kulturowe*, które stanowi efekt reinterpretacji przeszłości, dzięki pamięci i dokonywanym wyborom. Jeśli oba pojęcia odnieść do spuścizny winiarskiej miasta, wówczas nie każdy obiekt będący jej składnikiem uznać możemy za zabytek. Część obiektów i piwnic winiarskich nie uzyskała dotąd takiego statusu, choć wdrożenie programu rewitalizacji kulturowej może temu służyć. Z kolei winiarskie dziedzictwo kulturowe miasta, jego cechy i zakres odtwarzane są współcześnie, po kilku dekadach pozostawania na uboczu polityki kulturalnej miasta. To sytuacja *dziedzictwa bez dziedziców*, stanowiąca efekt przesiedlenia ludności po 1945 roku. Wpływ na to niewątpliwie ma renesans podmiejskich winnic, nawiązujący do tradycji regionu.

Będąc przedmiotem niniejszego tekstu winiarskie dziedzictwo kulturowe Zielonej Góry uznajemy za *dziedzictwo poprzemysłowe*, w skład którego wchodzi zarówno obiekty pełniące w przeszłości funkcje przemysłowe (dziedzictwo *sensu stricto*), jak i obiekty towarzyszące (dziedzictwo *sensu largo*), a więc osiedla robotnicze, rezydencje i domy właścicieli fabryk, ponadto obiekty użyteczności publicznej (Kronenberg 2012). W jeszcze szerszym sensie do dziedzictwa poprzemysłowego zaliczamy umiejętności, zwyczaje i obrzędy, co w kontekście działalności winiarskiej odnosi się do wszystkich działań związanych z uprawą winorośli (winnice), produkcją wina (winnice,

miasto), a finalnie z obrzędowością winobraniową (obszary wiejskie, miasto). Idea traktowania terenów przemysłowych jako obszarów podlegających rewitalizacji nie jest nowa. Jak wskazuje Agnieszka Konior (2021), analiza ponad 200 lokalnych programów rewitalizacji, przeprowadzona przez Wojciecha Jarczewskiego i Michała Kuryło (2010, s. 260-216) wykazała, że na obszarach 41,5% miast obszar rewitalizacji obejmował tereny pełniące m.in. funkcję przemysłowo-składową.

Istotnym punktem odniesienia niniejszej analizy stanowi *rewitalizacja oparta na dziedzictwie kulturowym (heritage led-regeneration)*, przez którą rozumie się „inwestycje w historyczną tkankę miasta (zarówno w budynki, jak i w przestrzeń) w celu zabezpieczenia rewitalizacji przestrzennej, kulturalnej i ekonomicznej i spowodowania korzyści dla wszystkich, którzy mieszkają, pracują i odwiedzają dane miejsce. Ten rozwój powinien być ściśle związany z unikalną kulturą i charakterem miasta” (Konior 2021, s. 53).

Miejskie polityki kulturalne

Miejskie polityki kulturalne wpisują się w model nowoczesnego zarządzania miastem. Celami tej polityki są: 1. cele edukacyjne, a więc docieranie z propozycjami kulturalnymi do młodych generacji, także do dorosłych, zróżnicowanych grup odbiorców, 2. cele ekonomiczne, stawiające jako priorytet promocję miasta i budowanie jego wizerunku, jednocześnie oparte na założeniu, że kultura stanowi składnik gospodarki, 3. cele socjalizacyjne, zgodnie z którymi kształtowanie się społeczności możliwe jest dzięki kulturze, wreszcie 4. cele autoteliczne, bezpośrednio związane z tworzeniem kultury, przykładowo poprzez wspieranie działalności artystów i promocję ich sztuki (por. Celiński i in. 2016). Jakkolwiek każdy z wymienionych celów miejskiej polityki kulturalnej jest ważny, to jednak urzędnicy miejscy tylko częściowo aprobują ich znaczenie. Analiza raportu „DNA Miasta: Miejskie Polityki Kulturalne” ujawnia następujący poziom akceptacji władz miejskich różnych miast dotyczący celów polityki kulturalnej: 1. promocja, tworzenie wizerunku miasta (odsetek poparcia wśród urzędników – 52%), 2. edukacja kulturalna (75%), 3. wspieranie środowiska ludzi kultury i sztuki (48%), 4. stworzenie z kultury ważnego elementu gospodarki miasta (19%), 5. wsparcie procesu tworzenia społeczności lokalnych (30%), 6. wytwarzanie trwałych, ponadczasowych dóbr kultury (10%), (Celiński i in. 2016, s. 12).

Pozytywem ukazanych przekonań jest zdecydowanie wysokie poparcie edukacji kulturalnej przez władze ośrodków miejskich, niestety nie współtowarzyszą temu przekonaniu pozostałe, przedstawione wyżej dane. Zaledwie niecała połowa władz optuje za wspieraniem środowisk kulturalnych i artystycznych, podczas gdy zbliżony odsetek dostrzega rolę promocji miasta

i jego wizerunku. Za szczególnie niepokojące uznać trzeba minimalną akceptację inicjatyw związanych z kreowaniem ponadczasowych dóbr kultury, a przecież w tej kategorii mieszczą się różnego rodzaju zabytki materialne i towarzyszące im działania.

Teoretyczne założenia rewitalizacji kulturowej: dzielnice kulturowe

Teoretycznym, jak i praktycznym impulsem wzmacniającym ideę winiar-
skiej rewitalizacji kulturowej Zielonej Góry jest koncepcja „dzielnic kulturo-
wych” realizowana z powodzeniem w wielu miastach świata (Montgomery
2003). Opiera się ona na wykorzystaniu pewnych (niekiedy zdegradowanych
w wymiarze infrastrukturalnym i społecznym) obszarów miasta w celu zbu-
dowania ich nowej marki (*re-branding*). John Montgomery wskazuje na trzy
grupy elementów, które wyznaczają efekt takiego procesu. Pierwszą stano-
wi szeroko pojęta aktywność w obrębie dzielnic kulturowych, wyrażająca się
w kategoriach ekonomicznych, kulturalnych i społecznych. Drugą jest *for-*
ma obszaru, opisywana przez związek pomiędzy budynkami a przestrzenią
publiczną. Trzeci bodziec stanowi jego *znaczenie* określające istotę miej-
sca, zarówno w wymiarze historycznym jak kulturowym (Montgomery 2003,
s. 295). Ogólnym celem tak złożonego projektu jest promocja wydzielonego
obszaru przez lokalne władze, często z wykorzystaniem zewnętrznych (kra-
jowych lub ponadkrajowych) programów pomocowych. Prowadzić do tego
mogą dwojaki strategie. Pierwsza opiera się na wykorzystaniu lokalnych
zabytków i instytucji kulturalnych w postaci muzeum, teatru, dotychczas-
owych instytucji kulturalnych (np. galerii artystycznych), ale także restau-
racji, barów, punktów usługowych. Wprowadzone zmiany zmieniają wygląd
przestrzeni, zachęcając do przebywania w niej. Obrazuje to pojęcie *street-*
scape (krajobraz miejski), będące neologizmem wywodzącym się z *landscape*
(pejzaż). Drugą jest atrakcyjna (choćby potencjalnie) lokalizacja – w ob-
szarze śródmiejskim lub poza nim, w obszarach przyciągających walorami
wizualnymi, np. w pobliżu akwenów.

Projekty dzielnic kulturowych służą dwojakim funkcjom. Z jednej stro-
ny, w wymiarze „twardych” inwestycji umożliwiają poprawę jakości infra-
struktury obszaru poprzez remonty budynków i zmiany dokonywane w prze-
strzeniach publicznych, także poprzez usprawnienia komunikacyjne. Waż-
niejszy jest jednak drugi aspekt, polegający na skupieniu w wybranych ob-
szarach inicjatyw będących ofertą kulturalną dla mieszkańców i turystów.
Uruchomienie mechanizmów ekonomicznych (stypendiów, promocji w zaku-
pie lokalu, bonifikat w kosztach najmu) umożliwi przyciągnięcie do dzielnic
kulturalnych artystów, działających w swoich pracowniach, galerii plastycz-

nych i z innymi wytworami artystycznymi, klubów organizujących koncerty w mikroskali. Ważna jest także organizacja imprez cyklicznych: festiwal, wystaw, *performance*, prezentujących formy współczesnej sztuki w wielu wymiarach. Założeniem dzielnic kulturowych jest stworzenie obszaru tętniącego życiem, o bogatej ofercie.

W proponowanej tu wersji idea dzielnic kulturowych wymaga modyfikacji wynikającej z przyjętej optyki stworzenia wizerunku Zielonej Góry jako miasta o bogatym dziedzictwie lokalnej produkcji wina. W tym sensie chodzi nie tyle o stworzenie *jednego* obszaru miasta grupującego winiarskie zabytki, ile o opracowanie ich miejskiej mapy, obejmującej zasięgiem różne obszary miasta i wyznaczenie na niej tras tematycznych umożliwiających dotarcie do najważniejszych punktów. Trasy te przebiegać mogą w różnych kierunkach, choć znaczna część winiarskich zabytków zlokalizowana jest w centrum (por. Karwowski 2010). Uzupełnienie tematyki dzielnic kulturowych stanowią nawiązania do idei przemysłów kulturowych (*cultural industries*), (Hesmondhalgh 2002) i przemysłów kreatywnych (*creative industries*), ponadto do przemysłu sztuki (*art industry*).

Rewitalizacja: kolejne interpretacje

Tematyka rewitalizacji zyskuje w krajowych warunkach na znaczeniu, jako że korzyści dla gmin wynikające z wdrażania tego procesu są niezaprzeczalne. W świetle zapisów ustawy, rewitalizacja jest kompleksowym procesem wyprowadzania obszaru ze stanu kryzysu (społecznego, przestrzennego, ekonomicznego, ekologicznego, kulturowego), koordynowanym zwykle przez władze samorządowe, w którym udział biorą różne grupy interesariuszy (Ustawa 2015, art. 2). Znaczenie rewitalizacji dokumentują m.in. inicjatywy Narodowego Instytutu Dziedzictwa czy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Istotne jest stopniowe poszerzanie zakresu treściowego dotyczącego pojęcia i koncepcji rewitalizacji.

Dotychczasowe obserwacje pozwalają wyróżnić trzy fazy (okresy) pojmowania pojęcia rewitalizacji. W obrębie fazy pierwszej (inicjacyjnej) rewitalizację rozumiano w sposób niekompletny, kojarząc ją z wszelkiego rodzaju działaniami o charakterze inwestycyjno-budowlanym. Rewitalizacja miast postrzegana była jako usprawnianie stanu technicznej infrastruktury, w zredukowanej postaci ograniczając się do remontu fasad budynków. Etap drugi był efektem rosnącej wiedzy o procesach, które z założenia służyć mają zbiorowościom zamieszkującym dany obszar. Skupiono się wówczas na ocenie skutków społecznych wprowadzanych zmian, posługując się zobiektywizowanymi wskaźnikami. Nie oznaczało to rezygnacji z zadań i inwestycji materialnych, które jednak służyć miały szeroko pojętej poprawie jakości życia mieszkańców, a nawiązując do treści ustawy o rewitalizacji, redukowały

bądź usuwały lokalne sytuacje kryzysowe w obszarach objętych Gminnym Programem Rewitalizacji (Ustawa 2015). Za sens rewitalizacji przyjmować zaczęto działania służące aktywizacji środowisk lokalnych i zaspokajające potrzeby mieszkańców, w tym zwłaszcza środowisk defaworyzowanych. Poprawne rozumienie rewitalizacji umożliwia stosowanie wielu rozwiązań systemowych dotyczących życia miejskiego, w tym związanych z zarządzaniem publicznym. Uzdrawianie obszarów miejskich optymalizuje model współzarządzania (*governance*) utworzony przez Harlana Clevelanda (1972). Proces przechodzenia z pierwszej do drugiej fazy zaznaczał się w różnych ośrodkach z niejednakową mocą, nie wszędzie koncentracji na „efektach miękkich” towarzyszyła akceptacja inicjatorów programu. Ważną rolę w upowszechnianiu sensu rewitalizacji pełniły konkursy nagradzające najlepiej realizowane przedsięwzięcia jak choćby konkurs „Modelowa rewitalizacja miast” (Jadach-Sepioło, Kułackowska, Mróz 2018). Ich rolą, poza bezpośrednim wprowadzaniem zmian w środowiskach objętych programami rewitalizacyjnymi, było dostarczanie przykładów optymalnego i skutecznego działania na potrzeby kolejnych ośrodków miejskich. Faza trzecia (współczesna), oparta na rozpowszechnieniu się dobrych praktyk w opisywanym zakresie, uwzględnia często kontekst kulturowy rewitalizacji, związany z ochroną zabytków i opieką nad nimi. Teza, iż dziedzictwo kulturowe stanowi istotną wartość środowiska lokalnego, jest powszechnie akceptowana. Istotną rolę odgrywają także programy służące promocji i upowszechnianiu dobrych praktyk związanych z opracowywaniem i wdrażaniem gminnych programów opieki nad zabytkami. Przykładem jest „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2019-2022” (2019). Nie dziwi w tym kontekście, iż lokalne dziedzictwo Zielonej Góry związane z pozostałymi w mieście zabytkami winiarskimi, stanowi potencjalny bodziec dla rozwoju marki turystycznej miasta, ponadto jest punktem wyjścia dla programów edukacyjnych związanych z popularyzacją dziejów miasta i regionu.

Rewitalizacja kulturowa: szanse jej wykorzystania w Zielonej Górze

Znaczenie rewitalizacji kulturowej, (rozumianej jako składowa współczesnej polityki miejskiej) w tym związane z nią szanse edukacyjne, wynika przynajmniej z trzech założeń. Pierwsze podkreśla potencjał dziedzictwa kulturowego lokalnego obszaru, jednocześnie kładzie nacisk na strategię zarządzania tym dziedzictwem. Drugie zakłada kompleksowość działań dotyczących dziedzictwa kulturowego oraz zaangażowanie samorządu lokalnego w ich realizację. Trzecie wskazuje na konieczność powiązania programu ochrony zabytków z innymi dokumentami strategicznymi, w tym miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

Dotychczasowe obserwacje wskazują na zdecydowane niepełne wykorzystanie potencjału turystycznego i edukacyjnego zielonogórskich zabytków. Mimo że lokalne władze prowadzą działania marketingowe skierowane na promocję Zielonej Góry jako ośrodka turystycznego, to jednak brakuje w nich motywu, który uznać można za podstawę wizerunku miejskiego. Roli tej nie wypełnią tradycyjnie promowane atrakcje regionalne (jeziora i lasy), jako że dotyczą one całego regionu, ani główna atrakcja miejska – palmiarnia zielonogórska, gdyż nie jest ona unikalna w skali kraju.

Warte rekomendacji jest skatalogowanie i odpowiedni dobór zachowanych jeszcze miejskich zabytków architektury winiarskiej po to, by podkreślić ich walory historyczne oraz estetyczne, jednocześnie wykorzystując ich potencjał do promocji miasta i wdrożenia nowych form edukacji. Jak dotąd, rola dziedzictwa przemysłowego w działaniach rewitalizacyjnych nie została, przynajmniej w krajowych warunkach, dostatecznie skonceptualizowana, nie mówiąc o jej praktycznym wykorzystaniu. Trafnie opisuje to następująca opinia: „O ile poszczególne zagadnienia składające się na ten temat (dziedzictwo kulturowe, dziedzictwo przemysłowe, turystyka w mieście czy wreszcie rewitalizacja miasta i terenów poprzemysłowych) dość powszechnie występują w literaturze, o tyle połączenie ich w całość jest zjawiskiem rzadkim i na ogół ogranicza się do stwierdzenia, że taka sytuacja istnieje bądź ma perspektywy na zaistnienie” (Kronenberg 2012, s. 9). Działanie takie wymaga przede wszystkim opracowania reguł zarządzania materialnym dziedzictwem kulturowym Zielonej Góry. Ważne jest pozyskanie w tym zakresie akceptacji władz miasta, zgodnie bowiem z przekonaniem samorządowców, to prezydent miasta odpowiada za tworzenie polityki kulturalnej, podczas gdy pozostałe funkcje (dyrektor wydziału ds. kultury, zastępcy prezydenta, artyści, radni) odgrywają tu dostrzegalnie mniejszą rolę (Celiński i in. 2016, s. 15). Wsparcie takie uznać trzeba za tym bardziej istotne, że dwóch na trzech lokalnych urzędników (67%) ocenia negatywnie dotychczasowe działania Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie wspierania rozwoju polityki kulturalnej w miastach (Celiński i in. 2016, s. 20). Podstawę programu stworzyć musi rozpoznanie problemów dotyczących zabytków oraz stworzenie rozwiązań służących ich zachowaniu. Niezbędne będzie opracowanie koncepcji planowania przestrzennego w wyznaczonych miejscach i opracowanie dokumentacji inwestycyjnej. Te zadania podporządkowane być muszą celom rewitalizacji kulturowej, a więc powinny sformułować zasady upowszechniania treści historycznych związanych z wybranymi miejscami. Winiarski charakter miejsc sugeruje, że zachowanym zabytkom towarzyszyć będą zróżnicowane formy przekazu informacji: od folderów informacyjnych, poprzez zlokalizowane w pobliżu obiektów

plansze informacyjne, aż po formy internetowego przekazu treści, w tym przykładowo platformę udostępniającą multimedialne przekazy o historii miejsc i postaciach, które je tworzyły.

Źródłem inspiracji dla proponowanego tu projektu jest w skali kraju sporo. Warto zaznaczyć jednak, że żaden z dotychczas realizowanych programów nie odwołuje się do dziedzictwa winiarskiego. Istniejące już krajowe adaptacje infrastruktury poprzemysłowej wykorzystują m.in. następujące funkcje:

1. Funkcja usługowa – Fabryka Wódek Koneser w Warszawie,
2. Funkcja kulturalna (muzealna) – MOCAK w Krakowie,
3. Funkcja rekreacyjna – Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie,
4. Funkcja handlowa – Stary Browar w Poznaniu, Manufaktura w Łodzi
5. Funkcja edukacyjna – Stara Kopalnia w Wałbrzychu, Elektrownia EC1 w Łodzi,
6. Funkcja mieszkaniowa – Lofty u Scheiblera na Księżym Młynie w Łodzi (por. Konior 2021, s. 42).

W Zielonej Górze udało się dotychczas jedynie w nielicznych przypadkach osiągnąć powyższe cele, co dokumentuje „przyklejenie” osiedla deweloperskiego do dawnego terenu i obiektów Państwowej Lubuskiej Wytwórni Win. Natomiast udanym przykładem jest wykorzystanie murów starego pieca do wypalania cegieł na cele mieszkalne (lofty) na osiedlu Stara Cegielnia, choć ta inwestycja nie nawiązuje do winiarskiego dziedzictwa.

Innowacyjność rewitalizacji

Rewitalizacja miasta, planowana w wymiarze kulturowo-edukacyjnym to projekt innowacyjny, wybiegający poza dotychczas realizowane działania. W założeniu przedstawianego tu projektu stanowi on uzupełnienie dotychczas realizowanych przedsięwzięć z zakresu kultury. Do ich innowacyjnych postaci należą projekty odbiegające od obiegowego rozumienia kultury jako działalności elitarnej tzn. realizowanej przez artystów dla koneserów sztuki. Do niestandardowych działań zalicza się inicjatywy nakierowane na pewne kategorie wiekowe, często dzieci i młodzież bądź seniorów, ponadto adresowane są do określonych grup, np. osób niepełnosprawnych.

Idea rewitalizacji kulturowej wpisuje się w założenie o wychodzeniu z ofertą kulturalną poza tradycyjne instytucje kultury, poprzez organizację spotkań na ulicy (teatry uliczne), w plenerze, w instytucjach szkolnych i przedszkolnych, niekiedy nawet w domach mieszkańców. W proponowanym tu rozumieniu polem prezentacji mogą być obiekty o tradycji winiarskiej: tereny przy dawnej fabryce wina, piwnice winiarskie.

Innowacyjność działań artystycznych i edukacyjnych związana być powinna ze specyfiką ośrodka miejskiego. Przykładowo, w Pile – miejscu tradycyjnie związanym z produkcją oświetlenia (obecnie zakłady Philips) zrealizowano Festiwal Teatrów Światła, z kolei w Krośnie – ośrodku kojarzonym z wynalazkiem lampy naftowej zrealizowano projekt „Świet(l)ne Miasto”. Innym, dość regularnie stosowanym pomysłem jest sięgnięcie do tradycji przemysłowej miasta. Przykładami są kopalnia złota w Złotym Stoku, kopalnie węgla kamiennego w Zabrze, a przede wszystkim zrewitalizowana „Stara Kopalnia” Centrum Nauki i Sztuki w Wałbrzychu. Dla Zielonej Góry optymalnym rozwiązaniem wydaje się sięgnięcie do atrakcji w postaci lokalnych zabytków winiarskich: pozostałości infrastruktury przemysłowej, willi dawnych właścicieli fabryk win, a przede wszystkim piwnic winiarskich, które ze względu na swą kubaturę mogą pomieścić znaczną widownię, a ich wystrój (ceglane, krzyżowe i łukowe sklepienia) ma unikalną wartość.

Działania rewitalizacyjne związane są z procesami aktywizacji obywatelskiej i stymulowania postaw współodpowiedzialności za politykę miejską. Wymóg ten dotyczy także rewitalizacji kulturowej, której programy i narzędzia współtworzone być powinny dzięki zaangażowaniu lokalnych władz i środowisk kultury, lecz także mieszkańców miasta i lokalnych stowarzyszeń. Lista możliwych propozycji działań jest obszerna. Standardowym rozwiązaniem wydaje się nakierowanie części projektów w kolejnych edycjach budżetu obywatelskiego na zadania związane z edukacją i popularyzacją dziedzictwa winiarskiego w mieście. Do formalnych pomysłów zaliczymy powołanie nowych organów, uzupełniających dzięki zaangażowaniu mieszkańców pracę dotychczasowych jednostek, jak potwierdził to przykład Obywatelskiej Rady Kultury utworzonej w Olsztynie. Ponadto, uzupełnienie powinny rozwiązania w mniejszej skali, jednakże owocujące poprawą efektywności zarządzania kulturą, co dotyczy choćby zmiany sposobu obsady stanowisk w instytucjach (Słupsk). Aktywizacja mieszkańców powinna wyrażać się szansą uczestnictwa w komisjach konkursowych i ocenie projektów z dziedziny kultury, a w konsekwencji przyznawaniu środków (Bydgoszcz, Białystok).

W projektowanie procesu rewitalizacji warto włączyć większe grono interesariuszy, do których zaliczyć można ekspertów (pracowników miejskiego urzędu ochrony zabytków), władzę i administrację, personel instytucji kultury oraz edukacji, artystów, lokalnych aktywistów i przedstawicieli organizacji pozarządowych (w tym Ruch Miejski Zielona Góra), lokalnych przedsiębiorców. Umożliwi to poznanie potrzeb tych środowisk oraz ich wizji rozwoju obszaru rewitalizacji.

Cele zajęć i warsztatów związanych z winiarską tradycją

Nowoczesny proces dydaktyczny opiera się na odejściu od tradycyjnych form nauczania przebiegających w klasach szkolnych i opartych na przyswajaniu treści podręcznikowych. Dlatego współczesna dydaktyka, zwłaszcza realizowana w formach edukacji pozaszkolnej, poszukuje z jednej strony nowych obszarów zainteresowania, wykraczających poza treści z edukacji objętej programami nauczania, z drugiej natomiast wykorzystuje nowe metody aktywizacji w ramach procesów dydaktycznych. Warunkiem postulowanej tu realizacji zajęć jest powołanie kadry edukatorów, rekrutujących się z lokalnego środowiska pedagogicznego oraz animatorów życia kulturalnego w mieście. Te ogólne założenia wypełniają propozycje zajęć i warsztatów związanych z poznawaniem winiarskich tradycji Zielonej Góry. Treść zajęć musi być dopasowana do możliwości percepcji, w podziale na grupy wiekowe. Celem zajęć i warsztatów powinno być przede wszystkim: 1. zdobycie i utrwalenie wiedzy o historii winiarskiej Zielonej Góry oraz poznanie sylwetek postaci stymulujących rozwój lokalnego winiarstwa, 2. zdobycie wiedzy o topografii zabytków winiarskich miasta, 3. zdobycie i utrwalenie wiedzy o procesach rozwoju roślin w biologii, z odniesieniem do winorośli (*vitis vinifera*) oraz podstaw geologii, 4. rozwijanie kreatywnego myślenia adeptów zajęć, 5. rozwijanie wyobraźni, 6. pobudzanie i rozwijanie kreatywnego myślenia, 7. kształtowanie umiejętności uważnego słuchania, dokonywania analizy oraz wykonywania czynności badawczych, 8. wykształcenie poszanowania dla dziedzictwa kulturowego.

Uzupełnieniem zajęć edukacyjnych obejmujących tematykę historii winiarstwa, pielęgnacji winorośli oraz specyfiki wytwarzania wina powinny być cieszące się znaczną popularnością gry terenowe. Nie proponując tu konkretnych scenariuszy, warto zaznaczyć, że opierają się one na rywalizacji grup uczestniczących w grze. Gry polegać mogą na dotarciu do wyznaczonego miejsca, przejściu przez wszystkie punkty opracowanej trasy miejskiej, czy odszukaniu elementów wyznaczonych w scenariuszu gry. Innym typem są gry polegające na ustaleniu cech i specyfiki miejsc (zabytków winiarskich) przedstawionych im na fotografiach. Z kolei zajęcia praktyczne realizowane w wybranych porach roku w wybranych Winnicach mogą polegać na zbieraniu gron z krzewów, tłoczeniu soku w prasach winiarskich czy innych zadaniach opracowanych przez właścicieli Winnic. Elementem zwiększającym atrakcyjność zajęć może być degustacja kulinarna potraw przygotowanych w Winnicy.

Edukacyjny wymiar rewitalizacji kulturowej w Zielonej Górze określić można za pomocą następujących założeń:

1. Punktem odniesienia oferty edukacyjnej jest winiarskie dziedzictwo miasta i regionu, odwołanie się do jego specyfiki na tle kraju.
2. Oferta edukacyjna sprofilowana jest z myślą o konkretnych odbiorcach. Zalicza się do nich dzieci i młodzież (grupy wiekowe), osoby z niepełnosprawnością, seniorów, turystów (podział na grupy językowe), a przede wszystkim mieszkańców miasta.
3. Zajęcia edukacyjne realizowane są w niestandardowych formach, w tym prezentacji i warsztatów, z uwzględnieniem wymogu dopasowania ich treści do wieku uczestników.
4. Zajęcia edukacyjne prowadzone są z odwołaniem (wykorzystaniem) historycznych eksponatów w postaci narzędzi i sprzętów do pracy w winnicy, wytwarzania wina, historycznych materiałów reklamowych.
5. Uzyskana wiedza dotyczy tradycji i zwyczajów winiarskich, podstaw uprawy winorośli, ogólnych reguł wytwarzania wina i zasad wyznaczających procesy jego dojrzewania, tym samym sięga do podstaw enologii.
6. W przypadku oferty edukacyjnej dla dzieci i młodzieży wymagane jest takie sprofilowanie form kształcenia, które nie będzie naruszać zapisów ustawy o wychowaniu w trzeźwości. Oznacza to odejście od jakiegokolwiek reklamy wina i jego konsumpcji, a w to miejsce nakierowanie treści na reprezentację historycznych tradycji regionu i popularyzację głównych postaci winiarstwa lubuskiego.
7. Oferta edukacyjna realizowana być powinna we współpracy z lokalnymi instytucjami, w tym Muzeum Ziemi Lubuskiej (Dział Winiarski), Winnicą Samorządową w Zaborze (część edukacyjna placówki) i wybranymi, podmiejskimi winnicami, w obrębie których możliwe będzie zdobycie praktycznych doświadczeń w zakresie pielęgnacji winorośli, zbierania gron czy wstępnego tłoczenia soku gronowego. Warto zaznaczyć, że Muzeum Ziemi Lubuskiej realizuje lekcje muzealne, poświęcone tematyce winiarskiej.
8. Edukacja w wymienionym zakresie musi być wolna od jakiegokolwiek formy reklamy wina (a także innych napojów alkoholowych), kultury jego spożywania, nie może też wykorzystywać żadnej z postaci marketingu branży alkoholowej.

Odrębnym aspektem edukacyjnym powinno być stworzenie platformy internetowej zawierającej multimedialne treści dotyczące głównych zabytków winiarskich miasta oraz opracowanie tematycznie sprofilowanych gier miejskich.

Podsumowanie

Przedstawiona w tekście teza o dotychczasowym, niewystarczającym sposobie wykorzystania miejskich zasobów kulturowych (winiarskich artefaktów) w świetle przedstawionych uzasadnień wydaje się trafna. Wzmacnia ją odczucie pogłębiającej się luki pomiędzy pomijaniem w promocji miasta tematyki zabytków winiarskich (obiektów przemysłowych, willi właścicieli winnic i fabryk produkujących wino, piwnic winiarskich), a intensywnym rozwojem i autopromocją lokalnych, podzielonogórskich winnic w ciągu ostatnich dwóch dekad. Ich sukcesy, zarówno mierzone ilością turystów docierających do winnic, jak i nagrodami za wyroby winiarskie, są niezaprzeczalne. Tymczasem oba te aspekty (miejski i regionalny) powinny łączyć się i wspierać, tworząc szansę rozwoju nie tylko wizerunku miasta, ale zwłaszcza wielu branż lokalnego biznesu.

Proponowane tu odniesienie do dziedzictwa przemysłowego Zielonej Góry nie dotyczy ogółu zakładów przemysłowych miasta, w tym najbardziej rozpoznawalnych: Polskiej Wełny, Falubazu i Zastalu. Dlatego też nie można uznać kategorii historycznych obiektów winiarskich za typowej dla przemysłowych obiektów miejskich, z pewnością jednak są one w skali całego kraju wyjątkowe.

Inicjacyjny charakter tekstu stanowi punkt wyjścia do dalszych analiz. Związane będą one z pogłębieniem i uszczegółowieniem przedstawionych zagadnień, zarówno w odniesieniu do implementacji kulturowej rewitalizacji Zielonej Góry, stworzenia rejestru zabytków i obiektów winiarskich, jak i dookreślenia formy i tematyki programu edukacji różnych kategorii uczestników będących jego odbiorcami.

Literatura | References

- CELIŃSKI A., BURSZTA J., PENZA Z., SĘK M., WENZEL M. (2016), DNA Miasta. Miejskie polityki kulturalne. Edycja 2016, Fundacja Res Publica im. Henryka Krzeczковского, <https://nck.pl/badania/raporty/raport-dna-miasta-miejskie-polityki-kulturalne> [data dostępu: 12.08.2022].
- CLEVELAND H. (1972), *The Future Executive: A Guide for Tomorrow's Managers*, Harper & Row, New York.
- HESMONDHALGH D. (2002), *The Cultural Industries*, SAGE, London.
- JADACH-SEPIOŁO A., KUŁACZKOWSKA A., MRÓZ A. (2018) Rewitalizacja w praktyce. Modele rozwiązań jako rezultaty konkursu Modelowa rewita-

- lizacja miast i pilotaży w zakresie rewitalizacji. Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa.
- JARCZEWSKI W., KURYŁO M. (2010), Rewitalizacja w liczbach, [w:] Rewitalizacja miast polskich – diagnoza, red. Z. Ziobrowski, W. Jarczewski, tom 8, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- KARWOWSKI P. (2010), Promocja dziedzictwa winiarskiego Zielonej Góry, [w:] Topografia winiarska Zielonej Góry, red. M. Kuleba, Organizacja Pracodawców Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra.
- KONIOR A. (2021), Zarządzanie dziedzictwem kulturowym w kontekście procesu rewitalizacji obszarów przemysłowych, Instytut Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- KRAJOWY program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 (2019), „Monitor polski” Warszawa, dnia 11 września 2019. Poz. 808, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808> [data dostępu: 20.03.2022].
- KRES B. (1966), Zarys dziejów winiarstwa zielonogórskiego. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- KRONENBERG M. (2012), Wpływ zasobów dziedzictwa przemysłowego na atrakcyjność turystyczną miast. Przykład Łodzi, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- KULEBA M. (2010), Topografia winiarska Zielonej Góry. Organizacja Pracodawców Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra.
- KULEBA M. (2013), Enographia Thalloris.: Fundacja Gloria Monte Verde. Zielona Góra.
- LESZKOWICZ-BACZYŃSKI J. (2019), Odradzanie się kultury winiarstwa na ziemi lubuskiej po 1989 r. [w:] Winiarska i bachiczna tradycja Zielonej Góry, Epigram, red. D. Angutek, A. Kinal, J. Leszkowicz-Baczyński, M. Pokrzyńska, A. Urbaniak, Bydgoszcz.
- MONTGOMERY J. (2003), Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters, “Planning, Practice & Research”, 18(4), s. 293-306.
- USTAWA z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, <https://wkz.szczecin.pl/zabytki/warto-wiedziec/zabytek-definicja> [data dostępu: 17.04.2022].
- USTAWA z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150001777> [data dostępu: 1.12.2022]